

בא במחתרת - פיקוח הגל / עב:

תוכן:

- א. פתיחה
- ב. שיטת הרמב"ם
- ג. שיטת רש"י
- ד. שיטת המאירי
- ה. סיכום

א. פתיחה

הגמרא בסנהדרין (עב:) אומרת:

"תנו רבנן... 'דמים לו, בין בחול בין בשבת. השתא בחול לא קטלינן ליה - בשבת מבעיא? אמר רב ששת: לא נצרכא אלא לפקח עליו את הגל".

ומפרש רש"י במקום:

"לפקח עליו את הגל: אם כשהיה חותר נפל עליו (את) הגל - מפקחין עליו היכא דלא בא על עסקי נפשות. אבל אם בא על עסקי נפשות, כיון דניתן להרגו בלא התראה - גברא קטילא הוא משעת (סתירה) ההגהה הגליון: חתירה)".

כלומר, נלמד מהפס' שגנב שחתר וקרסה עליו מפולת, צריך להצילו אף בשבת. אך זה רק בגנב שלא בא על עסקי נפשות, כשיש לו דמים, אך אם בא על עסקי נפשות ואין לו דמים, לא מצילים אותו. ומבואר ברש"י שגם כשברור לנו שאותו גנב חי עדיין מתחת למפולת, ובגלל שלא נציל אותו הוא ימות, אפ"ה אין מפקחין עליו את הגל. כיוון שגדרו ההלכתי היה 'גברא קטילא' בשעת החתירה.

ויש להבין את טעמו של רש"י, שהרי בעמוד א' מסבירה הגמ' שבא במחתרת "אין לו דמים"¹ מפני שהוא בא על דעת להרוג את בעה"ב אם יעמוד כנגדו להציל ממונו. וא"כ, לאחר שנפל עליו הגל הוא שבור ורצוץ, ושוב לא יכול להוות סכנה לבעה"ב, ואם כן מדוע אין מפקחין עליו את הגל? שאלה נוספת שמתעוררת, מה בכלל הס"ד של הגמ' שב"יש לו דמים"², דהיינו בא במחתרת, שברור שלא מתכוון להרוג את בעה"ב, כגון אביו (שרחמיו עליו), לא נצילהו מתחת לגל, ומאי שנא מסתם אדם? ובהמשך המאמר נבאר את שיטתו.

ב. שיטת הרמב"ם

כותב הרמב"ם (גניבה ט, יג):

"כל גנב שיש לו דמים, אם נפל עליו גל בשבת מפקחים עליו, ואם שבר כלים בביאתו חייב בתשלומין. אבל מי שאין לו דמים ששבר כלים בביאתו פטור כמו שביארנו".

ויש לתמוה, שהרי לכאורה פתח בתרתי וסיים בחדא? ומדוע לא מפרט הרמב"ם שאל"ד שנפל עליו גל בשבת אין מפקחים עליו? ומבאר האור גדול (ס"א, ה-ב), שהרמב"ם הבין את הסוגיא באופן שונה מרש"י, שהבירייתא עוסקת במקרה שאחרי הפיקוח יחזור הגנב הלכוד למצבו הקודם, במציאות שהוא לא מעוזן אלא בריא ושלם. (אך כמובן אין זה סותר את העובדה שיש פה פיקוח נפש אם יישאר תחת הגל, שיכול למות מחנק, או שבינתיים הגל יקרוס וכדו'). וממילא אם מדובר בגנב שאל"ד, פשיטא שבעה"ב לא יפקח, ולא מצד חילול שבת, אלא מעצם דין בא במחתרת. דהשתא ניתן להורגו, לא לפקח מיבעיא? ולכן הרמב"ם אפי' לא טרח להשלים את

¹ להלן 'אל"ד'.

² להלן 'יל"ד'.

ההקבלה, שהרי זה פשיטא. ועפ"י זה מובנת גם הס"ד של הגמ'. שגם במקרה שיל"ד, ישנו חשש רחוק שכן יהרוג את בעה"ב, וס"ד שאע"פ שלא יהרוג את הגנב בידיים בגלל חשש זה, אם נפל עליו הגל לא יפקח עליו מדין 'שב ואל תעשה', וקמ"ל שיפקח, כיוון שסו"ס זהו חשש רחוק.

ויוצא ע"פ הרמב"ם, שאם הגנב שבור ורצוץ תחת המפולת ואין חשש שיסכן את בעה"ב, בכל מקרה יפקח את הגל, בין ביל"ד בין באל"ד, בין בחול בין בשבת. האחיעזר (ח"א סי' יח, ב) מסביר את הרמב"ם באופן מעט שונה ע"פ דרכו של האור גדול, ומבאר שהרמב"ם לא השלים את ההקבלה כיוון שלא פסיקא ליה מילתא באל"ד, שכשהגנב שבור ורצוץ מפקחין עליו, וכשהוא בריא ושלם אז לא.

ה'שאלות חיים' (סי' ד סוף ענף ב) מסביר שדרכו של הרמב"ם להזכיר רק מה שמפורש להדיא בגמרא ולא מה שנפיק מכללל, ובגמ' לא הוזכר במפורש שאין מפקחים על אל"ד, אלא רק שמפקחים על יל"ד. ומוסיף לבאר, שבאל"ד לדעת הרמב"ם אין חובה לפקח עליו את הגל, אבל אם רצה לפקח, הרשות בידו, ועיי"ש באורך.

ג. שיטת רש"י

האור גדול מבאר בדעת רש"י, שכיוון שהגנב פשע בעצמו והתיר עצמו למיתה מצד דיני בא במחתרת, אין היתר לחלל עליו שבת. ולכן אף שודאי חי תחת הגל ואין שום סיכון לבעה"ב, אפ"ה לא יפקח. ומוכיח ממקומות רבים את היסוד הזה. הפשט הזה מתיישב היטב ע"פ הגהת הגיליון ברש"י שהובאה לעיל, שמרגע החתירה הגנב פשע בעצמו ומנע את האפשרות לחלל עליו את השבת.

אלא שלפי הסבר זה, חוזרת ומתעוררת השאלה בס"ד של הגמ', מדוע חשבה הגמ' שביל"ד לא נפקח, הרי הוא שבור ורצוץ, ואין אפי' חשש קל שבקלים לשלוחו של בעה"ב?³ ונראה להסביר את רש"י ע"פ דברי היד רמה (עב: ד"ה ת"ר) שהסביר שהס"ד הייתה שהגנב נחשב כמו רועי בהמה דקה, ש'מורידין ואין מעלין' מחמת רשעותם. שהרי חתירה בשבת כדי לגנוב, זוהי עבירה⁴. וקמ"ל שבא במחתרת פעם אחת זה אקראי בעלמא, ולכן אינו בגדר זה. ה'סנהדרין קטנה' (עב: ד"ה אמר רב ששת) מבאר, שהקמ"ל הוא שזו עבירה בצנעא ולתיאבון, ובכה"ג מעלין. בספר 'פותח שער' (חלק ב, עב:) מסביר, שלפי רש"י באמת לא היתה ס"ד שלא נפקח על יל"ד, אלא הפס' בא לחדש שמפקחים רק עליו ולא על אל"ד.

אולי ניתן להסביר כעין הבנת הא"ג, רק שה'פשע בעצמו' זהו עצם החתירה, שחופר מנהרה שמטבע הדברים עלולה להתמוטט. ואכן, הרש"ש הגיה ברש"י "נפל עליו גל" (במקום "את הגל"), ואפשר שזו כוונתו, שרק כאשר יש התמוטטות שלא קשורה לחתירתו (וחתירתו עצמה נעשתה בצורה בטוחה) צריך לפקח עליו. אך אם הפיל על עצמו את הגל, הידוע, ע"י חפירתו, פשע בעצמו ולא נצילהו. אלא שיש לדחות, שאף אם הדברים נכונים מצד עצמם, א"א להסביר על פיהם את החילוק בין אל"ד ליל"ד, כי בפשיעה שכזו גם על יל"ד לא נפקח⁵. הא"ג הבין, ש'מה לי נפל ממילא ומה לי אם היינו מפילים עליו בידיים', שאין קריסת המחתרת נחשבת כיציאה אלא כמעשה הריגה שבא עליו לאחר שהתיר עצמו למיתה. והקשה עליו האבן האזל (גניבה ט, יג), שאם קרסה מאליה יש לו כבר דין של 'יצא ממחתרת' - שהסתיימה פשיעתו ושוב לא ניתן להורגו, וא"כ חובה להצילו. האבן האזל מוכיח, שלדעת רש"י ניתן להרוג בא במחתרת רק כאשר הוא ודאי רודף. שהרי בגמ' בפסחים (ב):

³ אמנם ניתן לתרץ שהגמ' עוסקת ב2 המקרים, גם כששלם וגם כששבור, והס"ד שלא נפקח היתה לגבי שלם. אך אם אין כורח להסביר שהגנב שלם, עדיף לא להידחק למקרה לא שכית שכזה.

⁴ וכך גם מסביר האבן האזל (שהובא בהמשך המאמר). היד רמה עצמו אמנם לא הזכיר את העניין של חילול שבת, אלא שלכא' מוכרחים לומר כך, כי אחרת לא מובן מדוע הסתפקה הגמ' רק לגבי שבת? ובסנהדרין קטנה מפורש שהס"ד שהוא מומר לחילול שבת. ובשו"ת 'דברי יציב' (או"ח סי' קסז) תמה, שיש כמה אופנים של חתירה בלי חילול שבת, ונשאר בצ"ע.

⁵ גרסתנו ברש"י כנראה חולקת על הרש"ש וסוברת שגם כשחתירתו עצמה גרמה לקריסה, אין זה בגדר 'פשע בעצמו', שמסתמא הגנב חשב שהוא חותר בצורה בטוחה. זוהי רק הסתכנות, ולא התאבדות. מה שא"א לומר לגבי סכנת הריגתו בידי בעה"ב, שאיננה תלויה בו. וכך גם המאירי, "נפלה מחתרתו עליו".

ד"ה הכי קאמר) אומר רש"י שגם באל"ד (בן על האב וכדו'), רק אם "פשיטא כנהורא דאנפשות קאתי, קטלינן ליה". התוס' בסוגייתנו (עב: ד"ה כאן) גם כן מביאים את רש"י שם, ומקשים עליו מהגמרא שלנו, וא"כ לשיטתם יוצא שגם בספק רודף קטלינן ליה. וכך גם מוכח מדבריהם לקמן (עג. ד"ה אף), שבא במחתרת יש רשות לכל אדם להורגו, בניגוד לרודף רגיל שזו חובה. והטעם, מפני שבא במחתרת זה ספק רודף, בניגוד לסתם רודף. ולעומתם רש"י (עב: ד"ה קמ"ל (השני)) אומר שבא במחתרת הוא רודף רגיל, ואילו לשיטתיה⁶.

ועפ"ז מבאר האבן האזל, שאע"פ שלרש"י בדרך כלל ספק רודף אסור להורגו, אם בעבר היה ודאי רודף, פקעה ממנו חזקת החיים ושוב אין חובה להצילו, שאע"פ שהיה חי בפועל לפני הקריסה של הגל, לא היו לו דיני אדם חי (וממילא גם אין היתר לעשות זאת בשבת. אמנם זהו לכאורה ב'שב ואל תעשה', אך יהיה אסור להורגו ממש בידים, שסוף סוף טכנית הוא חי, וכבר לא ודאי מסכן). וזו כוונת דברי רש"י "גברא קטילא הוא", שפקעה חזקת חיותו כיוון שהיה רודף ודאי. וכל זה רק כשהוא עדיין ספק רודף, דאל"כ חוזרת אליו חזקת החיים, ומדובר במקרה שצייר האור גדול, כשיש חשש שלאחר הפיקוח ישוב לסכן את בעה"ב. והרמב"ם לא כתב זאת, כיוון שהוא סובר כתוס', שספק רודף מותר להורגו אפי' לכתחילה, ולכן לשיטתו זה פשוט.

ניתן להציע הבנה נוספת ברש"י, ע"פ תפיסת האור גדול שגם נפילת גל מאליו נחשבת כמעשה הריגה. וממילא, כיוון שנפל עליו הגל ברגע שהיה בר קטלא, התחיל אז מעשה הריגה אריכתא. ואע"פ שמעשה ההריגה יסתיים בשעה שהגנב כבר לא יהווה סיכון, כיוון שהוא התחיל בזמן שהיה מגיע לו למות מבחינה דינית, אין לנו שום עניין להפסיק זאת. שהרי אם היינו מפילים עליו את הגל בידיים, לא היינו שבים לפקח מיד לאחר שנטרלנו את האיום, שאנו תופסים אותו כ'גברא קטילא', כאדם שקיבל את עונשו ושוב אין לנו יחס אליו. ואמנם בשבת הדבר גם אסור מצד הלכות שבת, אך לכאורה גם בימות החול אין חובה לפקח. הבנה זו מסתדרת היטב עם הגירסה המקורית ברש"י, 'משעת סתירה', שאז התחיל מעשה ההריגה שמחשיבו כ'גברא קטילא'⁷.

ב'מרגליות הים' (עב: אות ה) מביא הסבר, שקריסת הגל היא מעין 'משמאי קא רדפו ליה'. שכיוון שהתיר עצמו למיתה, מסתבר לראות את הקריסה כעונש שמימי על חטאו. ועפ"ז יובן מדוע לא נפקח את הגל על אל"ד ואפי' בחול, כיוון שאין לנו להתערב בדין שמים שפגע בו. וגם לפי פירוש זה נראה לגרוס ברש"י 'משעת סתירה'.

ד. שיטת המאירי

המאירי (עב: ד"ה כל) מפרש, שכשברור שהאל"ד חי תחת המפולת, ודאי צריך לפקח עליו את הגל ואפילו בשבת: "שהרי עכשיו אינו רודף, שהרי זה כרודף אחר חבירו והצילוהו באחד מאיבריו, שאין לו עוד להורגו, וזה כהריגה בידים הוא".

כלומר, כיוון שהגנב כבר לא מסכן את בעה"ב, דינו כסתם אדם שנלכד תחת המפולת, ויש כאן איסור של 'לא תעמוד על דם רעך'. וכל החילוק בין אל"ד ליל"ד הוא כשהגנב ספק חי ספק מת, שביל"ד מצילים ובאל"ד לא, מצד איסור שבת שבדבר. ובכה"ג "אין צריך לומר אם נפלה חתירתו עליו (על האל"ד) שאין מפקחין עליו את הגל בשבת" כי זה פשיטא. ולפי זה, החידוש שנלמד מהפס' הוא לגבי יל"ד, וכפי שנתבאר לעיל בשיטת רש"י. אלא שצ"ע בשיטתו, מה ההבדל בין ודאי חי לספק חי? הלא בגמ' ביומא (פה). מבואר, שאפי' כשיש כמה ספיקות, אין הולכים בפיקו"נ אחר הרוב אלא מצילים⁸, וכיוון שע"פ המאירי כשאנו מהווה סכנה פקע ממנו

⁶ ואמנם בד"ה 'בן על האב' מפורש ברש"י ש"הרגהו מספק", וצ"ע.

⁷ אמנם המאירי שבהמשך המאמר ודאי יחלוק, כיוון שהוא תפס שהשארית הגנב תחת ההריסות נחשבת כהריגה בידים אחרי שכבר הצילוהו באחד מאיבריו, כלומר לא כמעשה אחד ארוך אלא כשני שלבים נפרדים.

⁸ ומבאר שם התוס' (ד"ה לפקח) "דהיינו טעמא דאין הולכין בפקוח נפש אחר הרוב, משום דכתיב (ויקרא יח, ה) 'וחי בהם' ולא שימות בהם, שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל".

דין אל"ד, מדוע אין מפקחים?⁹

ה'שאלות חיים' (או"ח סי' ד) כתב, שכל ההיתר להציל בשבת, זהו רק אם הייתה חזקת חיים לאותו אדם שכעת נמצא בספק פיקו"נ. אך במקרה שלנו, כיוון שהתיר עצמו למיתה נחשב הדבר שכבר אין לו חזקת חיים, ולכן כשספק מת אין היתר לחלל עליו את השבת. (כעין האבן האזל שהובא לעיל בשיטת רש"י, אלא שזה לא בגלל שהוא 'ספק רודף' ויש חשש שיסכן את בעה"ב, אלא בגלל שהוא 'ספק חי ספק מת', ולכן ביום חול כן נצילהו)¹⁰. בסוף דבריו מסתפק המאירי האם באל"ד בעה"ב בעצמו יכול לפקח, או שאסור "כיון שיש לומר עליו שהוא משתדל בעצמו בפיקוחו וליבו על גניבתו", ויש פה בעיה של חילול שבת. שהרי לכאורה מעשה הפיקוח הוא מעשה עבירה, אלא שהותר בגלל שמתכוון להציל נפש, ואם לא מתכוון להציל בטל ההיתר¹¹.

ה'פוחת שער' מבאר באופן שונה, שהמאירי מציע פירוש נוסף, בדומה לפירוש של הא"ג בדעת הרמב"ם. לפיו הגנב 'משתדל בעצמו בפיקוחו וליבו על גניבתו', ולכן יש לנו חשש שהוא ישוב לסכן את בעה"ב. אלא שלפי"ז יוצא קצת דוחק בלשונו, שהמילה 'בפיקוחו' מוסבת על בעה"ב, בניגוד לשאר המשפטים שמוסב על הגנב.

ה. סיכום

ישנן 2 שאלות בגמרא: א. מדוע מפקחים את הגל רק על יל"ד ולא על אל"ד, שהרי כבר אינו מסכן את בעה"ב? ב. מה הס"ד שלא נפקח על יל"ד, שבגללה צרך פסוק?

הרמב"ם השמיט את הדין שאל"ד אין מפקחין עליו, והסביר האור גדול שהוא פירש שהגמ' עוסקת במקרה שאחר הפיקוח יחזור למצבו המקורי, וישוב לסכן את בעה"ב וא"כ אסור אף בחול לפקח עליו. וכיוון שזה פשיטא שאין מפקחין השמיט הרמב"ם דין זה. והאחיזרז הסביר שלא פסיקא ליה מילתא לחלל בשאלה האם ישוב למצבו המקורי אם לא. והס"ד ביל"ד היא שכיוון שיש חשש רחוק שגם הוא יסכן את בעה"ב, לא נפקח עליו ב'שב ואל תעשה'.

בדעת רש"י ביאר הא"ג שכיוון ש'פשע בעצמו' והתיר עצמו למיתה, אין היתר לחלל עליו את השבת גם כשוודאי חי. והאבן האזל הסביר, שאע"פ שלרש"י קטלינן לבא במחתרת רק כשוודאי בא להרוג את בעה"ב, כאן שהתחיל בתור רודף ודאי, אע"פ שהפך לספק רודף (דשמא נפילת הגל נטרלה אותו), פקעה ממנו חזקת החיים הדינית ושוב אסור לחלל עליו שבת. וניתן לבאר שה'גברא קטילא' לא התחיל משעת חתירה, אלא משעת סתירה, שנחשבת נפילת הגל כמעשה הריגה אריכתא שהייתה מגיעה לו בדין ובצדק, וממילא אין לנו שום עניין להצילו, שנחשב כמת. וע"פ המרגליות הים, כשנופל גל על גנב שהתיר עצמו למיתה זהו עונש שמיימי ואל לנו להתערב. (וע"פ 2 הפירושים האחרונים יוצא שאפי' בחול לא נפקח).

וע"פ הא"ג 21 הפירושים האחרונים יש להסביר את הס"ד בגמ' שחשבנו שדינו כמומר שמורידין ואין מעלין, קמ"ל שבאקראי בעלמא או בצנעא ולתיאבון מעלין. אפשאות נוספת היא שהפס' בא לחדש שאל"ד לא מפקחים עליו. והמאירי פירש שאם הגנב חי, ודאי מפקחין עליו, וכל החילוק בין אל"ד ליל"ד הוא בספק חי ספק מת. וסברתו היא ע"פ השאלות חיים שפקעה ממנו חזקת חיים ושוב אין היתר לחלל שבת על ספק פיקו"נ.

⁹ כך תמה גם ה'בית זבול' (ח"א סי' א סק"ט). ודוחק לתרץ שבאל"ד שספק מת, ודאי לבו על גניבתו ולכן לא יפקח, שמשמע שגם אחרים לא יפקחו. וכן זה לא פשיטא, והמאירי עצמו נשאר על זה בספק.

¹⁰ השאלות חיים מסביר כך את דעת רש"י, אך כפי שנתבאר לעיל משמע מרש"י שגם בודאי חי אין מפקחים, ולכך נראה שסברתו מתאימה יותר למאירי.

¹¹ ולכאן' החשש שפיקח בשביל להשיב את הגניבה קיים גם ביל"ד? ונראה, שדוקא באל"ד שפטור מתשלומין מדין קים ליה בדרבה מיניה (ואפי' כשהחפץ בעין, כשיטת רב בעמוד א), יש חשש שבעה"ב יטרח לפקח בכדי לחלץ מידיי את הגניבה, שאם יתפוס זכה, דגם בקלב"מ חייב לצאת ידי שמים. אך ביל"ד, הגנב חייב להשיב את החפץ, וגם כשיש ספק שהגנב מת, החפץ לא שייך ליורשו, שבכה"ג כשהחפץ לכוד מתחת לגל בביתו הבעלים לא מתייאש. וא"כ לא בוער לבעה"ב להציל את החפץ, והוא מפקח רק בשביל האדם. (ולפי זה, אליבא דרבא לא יסתפק המאירי, דממה נפשך, אם החפץ שלם גם אל"ד חייב להחזירו, ואם נשבר כבר, החתירה בכל מקרה לא תועיל).